

РОЗВИТОК МОТИВАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОГО НАВЧАННЯ

*У статті розкривається сутність поняття "мотивація", визначається роль пізнавальних мотивів в активізації пізнавальної діяльності студентів.
Ключові слова: мотив, мотивація, активність, самостійність.*

Ефективна підготовка студентів до майбутньої професійної діяльності можлива за умови модернізації освіти відповідно до вимог кредитно-модульної системи навчання, яка передбачає високий рівень розвитку самостійності й активності студентів.

Модульна система навчання відрізняється від традиційної за багатьма ознаками. Передусім це стосується діяльнісного аспекту. Якщо у традиційному навчанні увага звертається на викладання матеріалу педагогом і викладач, більшою мірою, виконує роль інформатора, то у модульному навчанні увага акцентується на індивідуально-навчальній діяльності студента з обов'язковим досягненням результату на етапі модульного контролю. Змінюється і роль викладача: він є не лише інформатором, але й консультантом, радником, діагностом, мотиватором тощо. Значне збільшення частки самостійної роботи у кредитно-модульному навчанні потребує від студента більшої активності й самостійності у засвоєнні навчального матеріалу, володіння навичками самостійної пізнавальної діяльності.

Самостійна та індивідуальна робота студентів як форми навчального процесу в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу набувають особливого значення, оскільки передбачають переорієнтацію на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану діяльність, яка б сприяла формуванню у студентів навичок самостійного здобуття знань, розвитку пізнавальної активності, самостійності, навичок самоосвіти, які необхідні майбутньому фахівцю.

Якщо ми ставимо за мету розвивати творчу активність і педагогічне мислення студентів, формувати пізнавальні інтереси і здібності, спонукати їх до самоосвіти і самовиховання, ми повинні організувати навчальний процес таким чином, щоб у ході його студенти мали змогу реалізувати свої можливості й розвивати їх. Тобто існує постійна потреба в активізації пізнавальної діяльності студентів на різних етапах навчання. У таких умовах змінюються і загальні підходи до викладання. На думку П. Підкасистого, основними завданнями викладання є: по-перше, мотивація пізнавальної діяльності тих хто навчається; по-друге, реалізація принципу активності в пізнавальній діяльності, що передбачає інтенсифікацію активної, самостійної і результативної роботи кожного студента [7]. При цьому психологами підкреслюється, що у підвищенні ефективності навчального процесу основне значення мають результати вивчення не окремих пізнавальних процесів, а синтетичної навчальної діяльності, в якій об'єднуються не лише пізнавальні функції діяльності (сприймання, мислення, пам'ять, уява), але й пізнавальні потреби, мотиви, емоції, воля [10].

Отже, мотивація навчально-пізнавальної діяльності і активність пізнання студентів – взаємопов'язані і взаємозалежні явища, адже спонукують студентів до продуктивної пізнавальної діяльності та активного засвоєння змісту професійно-педагогічної підготовки передусім мотиви навчання.

Характеристика структури навчальної діяльності, представлена в роботах Д. Ельконіна, В. Давидова, І. Ільєсова, О. Савченка, враховує загальну побудову будь-якої діяльності і водночас відображає специфіку діяльності учіння. Першим етапом у структурі діяльності є мотивація – спонукання до діяльності. Науковцями (П. Гальперін, С. Ільїн, А. Маркова та ін.) відведено, що саме мотивація виступає первинною складовою навчально-виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження природи мотивації, структури мотиваційної сфери, закономірностей її формування висвітлено в наукових працях Л. Божович, Л. Виготського, С. Ільїна, О. Леонтьєва, Б. Ломова, А. Маркової, Н. Морозової, О. Орлова, А. Реана, В. Шадрікова, Г. Щукіної та ін.

Проблеми мотивації навчальної діяльності студентів висвітлювалися у роботах О. Алексюка, С. Архангельського, А. Вербицького, В. Вергасова, Л. Столяренко та ін.

Формулювання цілей статті. Л. Столяренко зазначає, що психологічну формулу успішного навчання можна охарактеризувати як суму таких чинників: мотивація + сприймання, розуміння, запам'ятовування, використання інформації + систематичність занять [11, с.89]. Саме мотивація виступає рушійною силою, що спрямовує студента до мети навчання. Мотивація учіння є важливим психологічним фактором, що впливає на рівень активності того, хто навчається.

Метою статті є висвітлення сутності поняття "мотивація" та визначення ролі пізнавальних мотивів в активізації пізнавальної діяльності студентів

У вітчизняній психології мотивація визначається як складний багаторівневий регулятор життєдіяльності людини, її поведінки, діяльності. Ключовими поняттями психології мотивів є: "мотиваційна сфера", "мотивація", "мотив", "інтерес" тощо. Слід зазначити, що вивчення наукових джерел засвідчує різні підходи щодо визначення мотиву і мотивації як психологічного феномена. Розглянемо трактування вченими означених понять.

Найбільш широким є поняття "мотиваційна сфера", оскільки включає і афективну, і волевую сфери особистості, переживання задоволення потреби. На думку Л. Столяренко, під мотиваційною сферою особистості розуміють сукупність стійких мотивів, що мають певну ієрархію і виражають спрямованість особистості. Мотиваційна сфера в широкому розумінні розглядається як стрижень особистості, до якого притягуються такі її властивості, як спрямованість, ціннісні орієнтації, настанови, соціальні очікування, домагання, емоції, волевольності та інші соціально-психологічні характеристики [11, с.174].

А. Реан під мотивацією розуміє всю сукупність різних спонукань: мотивів, потреб, інтересів, стремлень, цілей, потягів, мотиваційних настанов або диспозицій, ідеалів і т. ін., що в найширшому розумінні складає детермінацію поведінки взагалі [9, с.402].

С. Ільїн усі визначення мотивації відносить до двох напрямів. Перший розглядає мотивацію зі структурних позицій, як сукупність факторів або мотивів, а другий – не як статичне, а як динамічне утворення, як процес, механізм. Учений підкреслює також, що в розумінні співвідношення між мотивацією і мотивом немає єдності поглядів і ці два поняття досить часто використовуються як синоніми. С. Ільїн визначає мотивацію як динамічний процес формування мотиву як основи вчинку [1, с.65-67].

Р. Немов зазначає, що поняття "мотивація" використовується сучасними психологами в подвійному розумінні: як таке, що позначає систему факторів, що детермінують поведінку (потреби, мотиви, цілі, наміри, прагнення тощо), і як характеристика процесу, який стимулює і підтримує поведінкову активність на певному рівні. Мотивацію учений визначає як сукупність причин психологічного характеру, які пояснюють поведінку людини, її спрямованість і активність [6, с.463].

Мотив найчастіше розглядається як конкретні спонукання, причини, що змушують особистість діяти, здійснювати вчинки. Так, А. Реан визначає мотив як складне психологічне утворення, що спонукає до свідомих дій і вчинків і послуговується для них основою (обґрунтуванням) [9, с.402].

Р. Немов зауважує, що мотив на відміну від мотивації – це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є його стійкою особистісною властивістю, що з середини спонукає до здійснення певних дій [6, с.465].

С. Ільїн зазначає, що всі визначення поняття "мотив" групуються навколо наступних поглядів на мотив: як на спонукання, на потребу, на ціль, на намір, на властивість особистості, на стан. Учений підкреслює, що мотив – це складне інтегральне (системне) психологічне утворення. Структура мотиву багатокomпонентна, в ній найчастіше відображаються декілька причин і цілей. У структуру мотиву вчений включає три блоки компонентів: потребнісний, у який входять біологічні, соціальні потреби; блок "внутрішнього фільтру", який складають моральний контроль, оцінка зовнішньої ситуації, оцінка своїх можливостей (знань, умінь, якостей), переваги (інтереси, нахили, рівень домагань) та цільовий блок що містить образ предмета, що може задовольнити потребу, передбачена дія, потребнісна ціль, уявлення процесу задоволення потреби [1, с.117].

Виникають мотиви як результат певної потреби. Психологи (С. Ільїн, А. Маркова, А. Реан, Г. Щукіна та ін.) визначають потребу особистості як відображення у свідомості нужди (необхідності, бажаності чогось у певний момент), що переживається як внутрішнє напруження (потребнісний стан) і спонукає психічну активність, пов'язану з цілепокладанням [1, с.38]. Г. Щукіна підкреслює, що потреба – це внутрішня спонуканість до активності, нужда суб'єкта у зовнішніх умовах буття, обставинах, причина діяльності і будь-якої життєдіяльності [12, с.8]. Потреби людини найчастіше розділяються психологами на базові (первинні) і вторинні – потреби в знаннях, певних засобах, уміннях, тобто соціальні потреби, що формуються в онтогенезі в процесі соціалізації особистості. При цьому С. Ільїн зауважує, що вторинні потреби не піднімають первинні (базові), а разом з ними спонукають активність людини [1, с.39].

У діяльності людини мотив тісно пов'язаний з її метою. З цього приводу Б. Ломов зазначає, що немотивованою, так як і нецілеспрямованою, діяльність просто не може бути. Мотив і ціль утворюють своєрідний "вектор" діяльності, що відображає її напрям, а також величину зусиль, докладених суб'єктом при її виконанні. Учений підкреслює, що на ґрунті одного і того самого мотиву можуть формуватися різні цілі, тобто йдеться про "поле цілей", пов'язаних з певним мотивом. Тобто мотив виступає як полівалентне утворення. Якщо мотив лише спонукає до діяльності, то ціль "конструює" конкретну діяльність, визначаючи її характеристики і динаміку [2, с.156-157].

Мотивація, зумовлена потребами особистості, тісно пов'язана з активністю. За С. Ільїним, мотив у своєму формуванні проходить три стадії: перша – формування первинного (абстрактного) мотиву, який складається з формування потреби особистості і спонукання до пошукової активності, друга стадія включає зовнішню або внутрішню пошукову активність, а третя – вибір конкретної цілі і формування наміру її досягати [1, с.76].

Різні види мотивів можна об'єднати в певні групи в залежності від ознаки класифікації. Так, А. Маркова виокремлює дві групи: пізнавальні та соціальні мотиви. За рівнями ці мотиви розподіляються на: широкі пізнавальні мотиви (орієнтація на оволодіння новими знаннями – фактами, явищами, законами); навчально-пізнавальні мотиви (орієнтація на засвоєння способів добування знань, прийомів самостійного здобуття знань); мотиви самоосвіти (орієнтація на здобуття додаткових знань і побудова програми самовдосконалення). Соціальні мотиви можуть мати такі рівні: широкі соціальні мотиви (обов'язок і відповідальність, розуміння соціальної значущості учіння); вузькі соціальні або позиційні мотиви (прагнення зайняти певну позицію у стосунках з оточуючими, отримати їх схвалення); мотиви соціального співробітництва (орієнтація на різні способи взаємодії з іншою людиною) [3, с. 15].

Ця класифікація мотивів є однією з основних і в педагогії. Однак з урахуванням особливостей учіння як діяльності педагога наводять інші групи мотивів. Так, І. Підкасистий за спрямованістю і змістом об'єднує мотиви в такі групи: соціальні (соціально-ціннісні), пізнавальні, професійно-ціннісні, естетичні, комунікаційні, статусно-позиційні, традиційно-історичні, утилітарно-практичні (меркантильні) [8, с.361].

Н. Мойсеєв наводить класифікацію, у якій вся багатогранність мотивів навчальної діяльності об'єднується у три взаємопов'язані групи: безпосередньо-спонукальні мотиви, основані на емоційних проявах особистості: яскравість, новизна, цікавість, цікаве викладання, привабливість педагога, бажання отримати похвалу, боязнь отримати негативну оцінку тощо; перспективно-спонукальні мотиви, що ґрунтуються на розумінні значущості знання взагалі, навчального предмету зокрема: усвідомлення світоглядного, соціального, практично прикладного значення предмета, тих чи інших знань, зв'язок предмета з майбутньою діяльністю, розвинуте почуття обов'язку, відповідальності тощо; інтелектуально-спонукальні мотиви, що базуються на одержанні задоволення від самого процесу пізнання, інтерес до знань, допитливість, оволодіння певними уміннями і навичками, захопленість процесом вирішення навчально-пізнавальних задач тощо [4, с. 192].

Крім того, за ставленням до діяльності психологи (І. Зимня, С. Ільїн, Р. Немов, С. Смирнов, Л. Столяренко та ін.) виділяють внутрішні мотиви – суттєві для даної діяльності, пов'язані з її змістом і виконанням (інтерес до процесу учіння, прагнення до отримання нової інформації, потреба в саморозвитку, бажання засвоїти професійну діяльність тощо) та зовнішні мотиви – опосередковані, не пов'язані із самим процесом навчання (спеціальні, особистісні мотиви). За ступенем усвідомленості мотиви можуть бути: усвідомлюваними, неусвідомлюваними.

На погляд А. Маркової, мотиви різних видів і рівнів можуть проходити у своєму становленні такі етапи: актуалізація звичних мотивів, прийняття на основі цих мотивів нових цілей, позитивне підкріплення мотиву при реалізації цих цілей, поява на цій основі нових мотивів, підпорядкування різних мотивів і побудова їх ієрархії, поява в низці мотивів нових якостей (самостійності, стійкості тощо) [3, с.15].

Серед пізнавальних мотивів особливе значення має інтерес. На думку Г. Шукіної, сутність інтересу як загального феномена і соціального явища в його об'єктивно-суб'єктивній основі. У ньому відображається об'єктивна дійсність, із якої людина вибирає те, що є для неї цінним і значущим [12, с.7].

Поняття інтересу багатогранне. Так, Є. Ільїн аналізує інтерес як потребу, як відношення, як увагу [1]. Н. Морозова пов'язує інтерес із спрямованістю особистості і визначає його як безпосередньо мотивоване емоційно-пізнавальне відношення, що має тенденцію переходити в емоційно-пізнавальну спрямованість особистості і зазначає, що справжній інтерес, сформований у процесі спеціально організованої активної самостійної "пошукової" діяльності, характеризується не тільки емоційно позитивним до неї ставленням та розумінням значення і смислу цієї діяльності. Головне в тому, що для нього характерним є емоційно-пізнавальне ставлення до процесу цієї діяльності, що внутрішньо мотивована [5, с.73].

У роботі Г. Шукіної інтерес визначається як: вибірково спрямованість людини на об'єкти і явища довкілля; тенденція, прагнення, потреба людини займатися саме цією галуззю явищ; могутня спонукатися активності людини, під впливом якої процеси відбуваються інтенсивною, а діяльність стає захоплюючою і продуктивною; особливе, вибіркоче, наповнене активними замислами, сильними емоціями, вольовим устремлінням ставлення людини до довкілля, до його об'єктів, явищ, процесів (В. Мясіщев) [12, с.13].

Особливе значення для навчально-пізнавальної діяльності має пізнавальний інтерес. У навчальному процесі інтерес виступає у декількох модифікаціях: як засіб навчання, як мотив навчальної діяльності, як стійка якість особистості. Особливістю пізнавального інтересу є його здатність збагачувати й активізувати не тільки пізнавальну, а й будь-яку діяльність людини, оскільки пізнавальні моменти є в кожній із них. Умовно розрізняють чотири послідовні стадії його розвитку: цікавість як елементарна стадія вибіркового відношення, обумовлена зовнішніми обставинами; допитливість, що виявляється у прагненні людини вийти за межі побаченого; пізнавальний інтерес, що характеризується пізнавальною активністю, вибірковою спрямованістю навчальних предметів, цінною мотивацією, у якій головне місце займають пізнавальні мотиви; теоретичний інтерес, пов'язаний як з прагненням до пізнання складних теоретичних питань і проблем конкретної науки, так і з використанням їх як інструменту пізнання (за Г. Шукіною) [12, с.19-20].

Пізнавальний інтерес може бути епізодичним, тимчасовим або стійким, особистисним. На погляд Н. Морозової, епізодичний інтерес характеризується переживанням радості пізнання, яке потім узагальнюється у відношенні до навчального матеріалу, проте епізодичний інтерес припиняється разом з припиненням діяльності й сприймання матеріалу. Особистісний інтерес, навпроти, існує потенційно і актуально і стає характеристикою особистості [5, с.259].

Пізнавальний інтерес є досить ефективним засобом активізації пізнавальної діяльності студентів саме за рахунок новизни не лише змісту, а методів навчання, нового поєднання уже відомих методів. На основі загальної мотивації навчальної діяльності (пізнавальної, професійної, соціальної, особистісної тощо) у студентів формується певне ставлення до різних навчальних предметів, яке обумовлене: важливістю предмета для професійної підготовки; інтересом до певної галузі знань і до предмета як її частини; якістю викладання; мірою труднощі оволодіння цим предметом виходячи з власних здібностей; стосунками з викладачем цього предмету [1, с.267].

Як зазначає Л. Столяренко, дані, отримані в дослідженнях з педагогічної психології засвідчують, що висока позитивна мотивація може відігравати роль компенсаторного фактора у випадку не досить високих спеціальних здібностей чи недостатнього запасу знань у студента. У зворотному напрямку компенсаторний механізм не спрацює. Іншими словами, ніякий високий рівень здібностей не може компенсувати низьку навчальну мотивацію чи її відсутність і, отже, не може привести до високої успішності навчальної діяльності [11, с.176].

Мотивацію навчально-пізнавальної діяльності ми розуміємо як динамічне утворення, як процес формування у студентів таких мотивів навчання, які б спонукали їх до продуктивної пізнавальної діяльності та засвоєння змісту професійно-педагогічної підготовки, а також як підтримання і реалізацію вже існуючих позитивних мотивів учіння.

Зазначимо, що саме внутрішня позитивна мотивація є важливою рушійною силою в розвитку активності студентів. Вона формується під впливом пізнавальних інтересів, потреби в отриманні знань, усвідомлення практичної цінності навчального предмету. Позитивна мотивація учіння сприяє досягненню найкращих результатів в учінні, формуванню пізнавальної активності як якості особистості.

На наш погляд особливої уваги викладачів потребує завдання формування студента як суб'єкта навчальної діяльності, усвідомлення ним себе соціально корисною особистістю, тобто передусім слід навчити його планування й організації власної навчальної діяльності, оскільки вміння виконувати всі її види і форми є суттєвим показником студента як суб'єкта навчальної діяльності. На важливість цього положення вказувала Л. Столяренко, яка підкреслювала, що навчальна діяльність визначається через два типи мотивів – мотивація досягнення і пізнавальна мотивація. Остання є основою навчально-пізнавальної діяльності людини, оскільки відповідає самій природі її мисленнєвої діяльності [11, с.171].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Складність та ієрархічність мотиваційної сфери пов'язана з різноманітністю її ролей: стимулювання студентів до віддалених цілей і перспектив учіння, спонукання їх до вирішення конкретних навчально-пізнавальних задач, забезпечення пізнавальних потреб студентів тощо. Як бачимо, діяльність учіння кожного студента полмотивована, при цьому серед усієї системи мотивів виділяються більш значущі, домінуючі та менш значущі. Завдання викладача сформувати у студентів позитивні пізнавальні мотиви, що буде сприяти активізації навчально-пізнавальної діяльності. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розробці системи мотивів діяльності учіння з урахуванням особливостей організації пізнавальної діяльності студентів в умовах модульного навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с. – (Серия "Мастера психологии").
2. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М.: Наука, 1999. – 350 с. – (Памятники психологической мысли).
3. Маркова А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
4. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2001. – 608 с.
5. Морозова Н. Г. Формирование познавательных интересов у аномальных детей / Н. Г. Морозова. – М.: Просвещение, 1969. – 280 с.
6. Немов Р. С. Психология: [учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений]: в 3 кн. / Р. С. Немов. – М.: Гуман. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 2000. – 688 с.
7. Педагогика / [под ред. П. И. Пидкасистого]. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
8. Подласый И. П. Педагогика: Новый курс: В 2 кн. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения / И. П. Подласый. – М.: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС, 2002. – 576 с.
9. Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития [под ред. чл.-кор. РАО А. А. Реана]. – СПб.: "пройм-ЕВРОЗНАК", 2005. – 416 с. – (Серия "Психологическая энциклопедия").
10. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С. Д. Смирнов. – М.: Изд. центр "Академия", 2003. – 304 с.
11. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко. – Р. н/Д.: Феникс, 2000. – 544 с.
12. Щукина Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся / Г. И. Щукина. – М.: Педагогика, 1988. – 208 с.